

'ככתבם וכלשונם'

'במקומו של רבי אליעזר היו כורתין עצים לעשות פחמין לעשות ברזל. במקומו של רבי יוסי הגלילי היו אוכלין בשר עוף בחלב' –

'זמן הדרך הזה, כל שנהגו לעשות כל מעשיהם על פי אחד מגדולי הפוסקים (ב)מקום שנהגו לעשות כל מעשיהם עפ"י הלכות הרב אלפסי ז"ל, (ב)מקומות שנהגו לעשות כל מעשיהם עפ"י חבור הרמב"ם ז"ל, והרי עשו אלו הגדולים כרבם.

ומיהו אם יש שם חכם אחד וראוי להוראה ורואה ראייה לאסור מה שהם מתירין – נוהג בו איסור, שאין אלו כרבם ממש, דבמקום רבם – אילו יעשו שלא כדבריו – יקלו בכבוד רבם במקומו. כתרבא דאיתרא, דבארץ ישראל שכולם נוהגין בו הותר כרבם שלמדם 'כל חלב' לרבות חלב שעל הקרב...'.
(מתוך שו"ת הרשב"א ח"א רנג. (והוזכרה בשו"ת רשב"ש תיח).

פשטות דבריו מורים לכאורה, שבמקומו של הרב, אין לסור מהוראתו אף להחמיר, ואעפ"י שהוא תלמיד שהגיע להוראה ודעתו לאסור ויש לו ראייה על כך. שהרי זו זילותא בכבוד הרב.

וצריך עיון, אמנם להורות לאחרים כנגד רבו במקום רבו – אסור, כמו שאמרו בעירובין צד. 'אתרא דשמואל הוה, אבל כיצד אפשר להקל שלא כפי מה שהוא סובר בעצמו. וע' גם ברש"י לעיל נג: (ד"ה אתריה) שבכל מקום שיש נדנוד חטא אין חולקים כבוד לרב. וכשם שאמרו בריש הוריות בתלמיד שהגיע להוראה, שאין לו לשמוע לרוב אם סובר שהם מתירים בטעות. וצריך לפרש כונת הרשב"א שאסור לו לאסור בפרסום, שהרי זו זילותא לרב, אלא יחמיר לעצמו בצנעא, כדי שלא ייראה כחולק על רבו, או ילך למקום אחר. ולעולם אסור לו להקל בניגוד לדעת עצמו.
ע"ע: פרי חדש – או"ח תצו, דיני או"ה, יא. וע' במובא לעיל מד מהחזו"א).

'לוי איקלע לבי יוסף רישבא, אייתו לקמיה רישא דטיוסא בחלבא ולא אמר להו ולא מידי. כי אתא לקמיה דרבי אמר ליה: אמאי לא תשמתינהו? אמר ליה: אתריה דר' יהודה בן בתירא הוא ואמינא דרש להו כר' יוסי הגלילי' –

'... משמע שגם רבי קיבל דברי לוי, מדלא השיב לו כלום. והלא דברים קל וחומר בן ק"ו, ומה רבי שהיה גדול ונשיא הדור והיו כל ישראל כפופים אליו, ואם היה מוחה בידם פשיטא שהיו שומעין לו, וגם היתה ההלכה פשיטא וברורה לפניו דאין הלכה כר' יוסי הגלילי אלא כדעת ר' עקיבא דאסר לן מדרבנן מיהא, מבעיא לשמתינהו אי לאו משום דדלמא דריש כר' יוסי הגלילי, גם לא היה ברור אצלם שהיו עושים עפ"י חכם אלא שחששו דשמא דרש להו כר' יוסי הגלילי, אפילו הכי לא שמתו אותם, וגם לוי לא אמר להו ולא מידי – אנו שבעונותינו אין לנו הלכה ברורה, ובפרט בזה הענין שרבו בו הדעות כאשר בארתי למעלה דתליא באשלי רברבי, וגם אין בדור הזה ראוי להוכיח כמו בדור ההוא, כי בכל מדינות הלועזים נוהגים מנהגם על פי הרמב"ם אשר הוא מן המקלים כדפרישית לעיל, על אחת כמה וכמה שאין בידינו למחות בהם. ואיכא למימר דעבד כרבותינו הצרפתים עבד, ודעבד כרבותינו הגאונים עבד...'.
(מתוך תשובות חדשות בשו"ת הריב"ש לד, ד"ה ואף כי. [ומועתק בתשובות חדשות שבסוף שו"ת מהרי"ק].

דף קיז

רב אשי אמר: חלבו האליה איקראי, חלב סתמא לא איקראי' – יש מקום לפרש, שלא קראו הכתוב 'חלב' אלא לענין קרבן בלבד, ועל דרך ההשאלה, לפי שהוא מן החלקים המובחרים שבקרבן, המוקטרים

על המזבח, וכשם שכינה הכתוב 'חלב' לשאר דבר טוב ומובחר, כמו חלב כליות חטה; חלב הארץ; בהרימכם את חלבו ממנו, אבל משמעות 'חלב' בעצם, אינה כוללת את האליה. (ע' תורת חיים. עוד בענין חלב האליה – ע' בתוס' לעיל צג. ד"ה אמר. ובבאור דבריהם – ע' בשו"ת שבט הלוי ח"ה צא).

'אלא מעתה לא ימעלו בה?' – יש מקשים מאי קושיא, והלא יש לומר שאעפ"י שאינו נקרא 'חלב' סתם, ריבה הכתוב 'כל חלב לה' – שאף האליה קריבה? (ע' מהר"ם שיף ומצפה איתן). ונראה לישב בפשיטות, שאם אתה מרבה אליה מ'כל חלב', יש לך לרבות כמו כן מ'כל חלב שור וכשב ועז' לאסור האליה. אלא מוכח מינה וביה שאין לרבות מ'כל' אלא מה שבכלל 'חלב' סתם.

(ע"ב) 'חד למעוטי מנותר וחד למעוטי ממעילה וחד למעוטי מטומאה' – ואין להקשות, כיון שאין איסור חל על איסור, מדוע הוצרכנו לימוד על כך שאיסורים אלו אינם חלים על איסור דם – שנפקא מינה לקטן שהגדיל לאחר שנעשה נותר או פיגול, שלגביו חלים שני האיסורים בבת אחת, (כמו שמצינו ביבמות לג:), ובבת אחת אנו נוקטים שאיסור חל על איסור, ולכך צריך למעט שאינו חייב אלא משום דם. (עפ"י תוס' זבחים מה: ד"ה אבל.

א. ואפשר שהוצרך גם לרם שבישלו, לשיטת הראשונים שאינו חייב עליו משום דם, והוא אמינא שיחולו עליו חיובי מעילה נותר וטמא, קמ"ל שפטור. ע' בגליון הש"ס שם, שהקשה מדוע התוס' לא פרשו כן.

ויש אומרים, כיון שדם שבישלו אינו דם, ממילא אינו כולל במיעוט הכתוב מחיוב נותר וכו'. ועוד, הלא דרשו מ'לכפר', ודם שבישלו אינו מכפר – כן מובא בשם הגר"ח ועוד.

ב. יש להעיר עוד, שקושית התוס' היא רק למ"ד (בכריתות כג:): אין איסור חל על איסור בקדשים, אבל למ"ד חל, לא קשה מידי. והנה תנא דמתניתין ודאי סובר איסור חל על איסור בקדשים, שהרי יש איסור פיגול נותר וטמא בחלב, כמבואר בכריתות שם. וא"כ, על סוגיתנו לא קשה מידי, שודאי הוצרך למעט דם מחיובים אלו.

אך התוס' בזבחים הקשו בהנחה שגם ר' שמעון הסובר אין פיגול בעולין, מודה לאותן דרשות. ובוה מובן סוף דבריהם שם, שהקשו הלא לר' שמעון יש צד לומר שאף בבת אחת אאחע"א).

'אבל מפגול לא צריך קרא, דתנן: כל שיש לו מתירין בין לאדם ובין למזבח חייבין עליו משום פגול, ודם גופיה מתיר הוא' – הלכך האוכל דם מקרבן שהתפגל – אינו חייב משום 'פיגול', לפי שהדם הוא 'מתיר'.

ומסתימת הדברים משמע, שכל הדם שאוכלו – אין בו חיוב פיגול, גם הדם הנותר לאחר הזריקה. וכבר עמדו על כך התוס' (זבחים מג), הלא אותו דם שנשאר אינו 'מתיר' אלא 'ניתר', שהרי שפיכת שיריים אינה מתרת. (אלא להפך, על ידי המתנות שעל המזבח, ניתר שאר הדם לשופכו על היסוד).

וצדדו לומר, היות ובתחילה כל טיפה וטיפה ראויה לזריקה – נחשב הדם כולו 'מתיר', ולכך אין בו פיגול. (עפ"י 'חק נתן' שם, בבאור דברי התוס'.

ורעק"א תמה על לשון התוס' שמשמע שנסתפקו בדבר, והלא מוכח כן מסוגיא ערוכה במנחות (יד), שאין פיגול בשיירי הדם. וע"ע בקרן אורה' בזבחים, ובחדושי הגר"ח והגר"ז על הש"ס – דין פיגול'.

*

'איסור חלב בעיקרו הוא בשביל מרכז המקדש. הקרב לד' צריך שיהיה מיוחד לכבודו, ולא יהין

זר לאכלו. ובוזה תתעלה מעלת המקדש ויהיה הקשר אמיץ ומכובד. הרושם מספיק גם אם יהיה מיוחד דוקא במה ששייך בכל הקרבנות, על כן יצאה האליה מהכלל. וכן מספיק הוא אם מה שיש לו תכונה מיוחדת יחשב במעלתו, כמו החלב שיש לו בטבע תכונה אחרת, משא"כ יותרת הכבד שהיא דומה לשאר הבשר בתכונתו, אין יתרון של חלק גבוה ניכר בו כל כך. על כן הוא אינו בכלל האיסור אעפ"י שהוא מן האימורין.

הדם, נוהג בו גם כן הטעם של חלב כי הוא ניתן לכפרה, ואני נתתיו לכם על המזבח לכפר (ויקרא יז). אלא מצד שהרוח המוסרי גם כן חופף עליו, להמנע מרגש אכזריות, שהוא מביא סוף כל סוף לידי העליה הגדולה של הרמת ערך בעלי-חיים והכרת זכויותיהם, על כן הוא מתרחב יותר ונוהג גם כן במינים שאינם ראויים לקרבן, מכל מקום נתחברו בו שני הטעמים ביחד, אשר מזה נובעת ההלכה שדם שאינו ראוי לכפרה אין חייבים עליו.

(מתוך כתבי הראי"ה קוק בענין טעמי המצוות – נדפסו ב'בשמן רענן' ח"ב)

פרק תשיעי – 'העור והרוטב'

דף קיז: 'כדרך שבני אדם מוציאים לזריעה, חטה בקליפתה' – צריך לומר שכן היתה הדרך במקומו של תנא דבי ר' ישמעאל. אמנם עתה בכל המדינות הללו זורעים חטה כמות שהיא ללא קליפה. ונראה שזה שאמרו בכתובות (קיא:): 'חטה שנקברה ערומה' – משום ששם היו נוהגים גם כן לזרעה ללא קליפה, כמנהג מדינות אלו. (תורת חיים).
והתורא"ש פרש, שדרך חטה ליזרע בלא קליפה, כמו שאמרו בכתובות, וכאן הכוונה שפעמים שמוציאים אותה בקליפתה ואין מקפידים. (ובתוס' מפורש להפך, שבדרך כלל זורעים בקליפה).

דף קיח

'שומר להכניס ולהוציא לא צריך קרא, קל וחומר מיד אתי, ומה יד שאינה מגינה – מכנסת ומוציאה, שומר לא כל שכן' – ואעפ"י שהשומר אינו משמש כיד לאחיזה – סברה היא שהשומר נצרך וחשוב יותר לאכל, שהוא מגן עליו, מן היד שאינה צורך חשוב כל כך. וכשריבה הכתוב לכם – לכל שבצרכיכם, אם היד נחשב צורך, ודאי וודאי שהשומר ייחשב צורך. (פשוט)

'השתא עיולי מעיילא, אפוקי מיבעיא?!' – פרש הר"ן בחידושו: אם הכלי נטמא אגב היד, הרי שהכלי נגרר אחר היד וכשנטמאת היד נטמא הכלי, אם כן, כל שכן שראוי לומר שתהא היד נגררת אחר הכלי וכשהכלי טמא, יוצאת טומאתו דרך היד.

(בתורת חיים הקשה על סברת הגמרא, ופרש דלא כרש"י (ושאר ראשונים), ש'להוציא' היינו שאם נטמא עיקר, יוצאת טומאתו ליד עצמה. ובוה יישב כמה דקדוקים בסוגיא).

זאימא יד להוציא ולא להכניס, שומר להוציא ולהכניס, אבל יד להכניס ושומר לצרף לא? – יד

ב. חלב שבקיבת בהמה שנשחטה ע"י עכו"ם – דינה כחלב שבקיבת נבלה, אלא שחמורה הימנה לדעת ר' אליעזר הסובר סתם מחשבת עכו"ם לע"ז, וכיון שנוח לו לעכו"ם בכל מה שכנוס בתוכה (שע"כ היא נראית שמנה ומובחרת לאלילו) – נאסר כל מה שבמעיה, וגם הגבינות שהועמדו על ידה. ואולם הסיקו הלכה שאין לחוש לדעת ר' אליעזר, (וכמו שמסר ר' שמואל ב"ר יצחק בשם ר' יוחנן). ואולם אם ידוע שהיא בהמת עבודת-כוכבים – החלב שבתוכה אסור, וכן הגבינות שמעמידים בקיבתה.

ג. לפי הסבר רב הונא למשנתנו, גזרו חכמים על חלב שבקיבת בהמה שנלקחה מן הנכרי, שמא ינק מן הטמאה. ואולם שמואל פרש באופן אחר. (והלכה כשמואל. וכן נוהגים, להעמיד בקיבת עגלים הנלקחים מן הנכרים. תוס').

ד. חלב שבקבת כשרה שינקה מן הטרפה – אסור, כחלב טרפה. (ומשמע ברש"י שאין חילוק בין חלב צלול לקרוש. (והרישב"א נקט לעיקר כרש"י). ואילו לשיטת רבנו תם והר"ה, זה דוקא בחלב צלול, אבל החלב הקרוש שבקיבה – הסיקו שאינו אלא פרש בעלמא ומותר. ומהרי"ף והרמב"ם נראה שלהלכה מותר אף בצלול. והרמב"ן צדד 'בד' הרי"ף והגאונים. אבל הוא עצמו הקשה על שיטה זו. ועריטב"א) אפשרות נוספת; החלב עצמו אסור, אבל גבינות שמעמידים בו – מותרות, שהאיסור נתעכל ונעשה פירשא בעלמא). חלב שבקבת טרפה שינקה מן הכשרה – מותר, כחלב כשרה. בסתם, אין חוששים שינקה מן הטרפה, הן בבהמת ישראל הן בבהמת עכו"ם.

ה. חלב שבקבה הנמלח עם עור הקבה – יש מתירים את הגבינה שנעמדה בו, משום נ"ט בר נ"ט (וכ"כ הרמב"ם בתשו' שיט). ואולם רש"י הסיק שאסור הדבר, כיון שיש לו דין חלב גמור ואינו פרש בעלמא, והרי הוא נאסר מחמת הבשר. (ומבואר בתוס' שאין כאן איסור תורה, שהרי אין זה דרך בישול, אלא מדרבנן. ולפי הדעה הראשונה, אותו חלב נידון כפירשא בעלמא, ולכן הוא מותר. ופרש רבנו תם, דוקא החלב הקרוש שבקיבה, זה שמעמידים בו גבינות, אבל הצלול – דינו כחלב. ולזה הסכים הר"ה. ואולם הרי"ף והרמב"ם סוברים שאפילו בצלול מותר. (הרשב"א בחדושו כאן כתב שנראים דברי רבנו תם. ואילו בתוה"ב משמע שנקט כהרי"ף והגאונים שאף בצלול מותר – ע' ב"י יו"ד פו. וע"ע בראשונים ובפוסקים שם בדין צלול שלאחר מכן נעשה קרוש). והרמ"א כתב שנוהגים לאסור. ופרש הש"ך, שלכתחילה נראה שאסור אף בקרוש, אבל בדיעבד אין לאסור אלא בצלול).

ו. גבינות שהועמדו בעור קיבת כשרה – אם יש בקיבה בנותן-טעם – הרי הן אסורות משום בשר בחלב, (ומדרבנן, שדרך בישול בלבד אסרה תורה. תוס'). ואם לאו – מותרות. ואסור להעמיד בה גבינות לכתחילה. (פוסקים). וכתב הרמ"א (פו, י), שאם מולחים ומיבשים את עור הקיבה – מותר למלאו בחלב). גבינות שהועמדו בנבלה וטרפה – אסורים, משום שהאיסור מעמידם. (ר"י בן מגאש; רמב"ם ועוד).

דף קיז

קפג. א. חומר בחלב מבדם וחומר בדם מבחלב – כיצד?

ב. האם האליה נקראת חלב, והאם דינה שוה לשאר חלבים שבבהמה?

א. חומר בחלב מברם, שחלב הקרבן, אפילו בקדשים-קלים, מועלים בו (לפי שהוא בכלל קדשי ה', שהרי קרב על המזבח. וריבו זאת מכל חלב לה', וכן דרשו מכאשר יורם משור זבח השלמים – בא ללמד ונמצא למד, הוקשו שלמים לפר כהן משיח לענין מעילה, בכל החלקים הקרבים על המזבח. ואולם בקק"ל אין מעילה אלא לאחר זריקה), משא"כ בדם, אין בו מעילה. (ודוקא לאחר שחיטת הבהמה, אבל המקיז דם בחיי הבהמה – מועלים בו. תוס', עפ"י מעילה יב. וכ"פ הרמב"ם מעילה ב, יא; רש"י ברכות לא. ועוד. ומדרבנן יש מעילה בדם אפילו לאחר שנעשית מצוותו. תוס', עפ"י מעילה יא-יב).

וכן חייבים על החלב משום אכילת פיגול, אכילת נותר וטמא (אם אכלו בטומאת הגוף), משא"כ בדם. (שנאמרו בו שלשה מיעוטים: לבם; לכפר; הוא – למעט ממעילה, מחיוב אכילה בטומאה ומחיוב אכילת נותר. אבל פיגול לא צריך קרא, שאינו נותר ע"י דבר אחר אלא הוא עצמו 'מתיר').

(דעת ר' שמעון שאין פיגול בעולין. ע' כריתות כג:).

חומר בדם, שאיסורו נהג בבהמה חיה ועוף, בין טמאים בין טהורים, ואילו חלב אינו נהג אלא בבהמה טהורה בלבד.

ב. למסקנת הגמרא, האליה קרויה חלב (חלבו האליה תמימה), וכלולה היא בכתוב כל חלב לה', שנתרבתה להיות כשאר חלבים לדין מעילה, אף לקדשים קלים. אבל איסור אכילת חלב אין בה, לפי שנאמר כל חלב שור וכשב ועז – דבר השוה בשור כשב ועז, יצאה אליה שאינה אלא בכשב.

(וזה כדעת רב זביד ודלא כרב אשי שסובר אליה אינה נקראת חלב סתם אלא חלבו האליה. והקשו על כך שאם כן, לא ימעלו בה).

קפד. מה בין טומאת נבלות לטומאת אכלין?

טומאת נבלות חמורה מטומאת אכלין, שהנבלה אב הטומאה ומטמאה אדם וכלים, ומטמאת במשא, וטומאה יוצאת מגופה, אבל אכלין-טמאים אינם אלא ולד-הטומאה ואינם מטמאים אדם וכלים אלא אכלין ומשקין בלבד, ובמגע ולא במשא.

יש חומרות בטומאת אכלין שאין בטומאת נבלות; וזהו ששינינו במשנתנו שבאכלין ריבה הכתוב שה'שומר' של האכל (כגון קליפת החטה), מצטרף להשלימו לשיעור כביצה, משא"כ בטומאת נבלות, אין השומר (כגון עצם שיש בתוכה מוח) מצטרף.

כיוצא בזה, ישראל השוחט בהמה טמאה לנכרי ועדיין היא מפרכסת – מטמאה טומאת אכלין אבל לא טומאת נבלות, עד שתמות או עד שיתזו את ראשה.

דפים קיז – קיח

א. מהו 'יד' ומהו 'שומר'? מה דינם לענין הטומאות השונות?

ב. טומאה שנאמרה באכלין, בתנור, ובנבלה – אלו חומרות יש בכל אחד מהם או בשנים מהם, שאינן קיימות בשאר?

ג. האם יש 'יד' לענין הכשר לקבלת טומאה, כשם שיש 'יד' לטומאה עצמה?

א. דרשו חכמים מן הכתובים שכל דבר שהוא משמש כיד לאכל / לכלי / לנבלה, הרי הוא טמא ומטמא כמוהו, שאם הוא טהור ונגע בדבר טמא, הריהו מכניס טומאה לאכל / לכלי, ואם הוא טמא ונגע בטהור – טימאהו.

ודין טומאת ה'יד' כדין העיקר, הלכך יד בנבלה מטמאת אדם ומטמאת במשא, כנבלה. (נאמר בזרעים, בתנור ובנבלה לכם – לכל שבצרכיכם, כלומר כל דבר שהוא לצורך אותו אכל וכו'. והכתוב מדבר בהבאת טומאה למאכל, וכל שכן לטמא דבר אחר. ולדעת רב חביבא יש דרשה נוספת, (ב'אם אינו ענין' משומר דנבלה), אחת להוציא טומאה ואחת להכניס).

וכל דבר שהוא משמש כשומר, אעפ"י שאינו משמש כיד – מכניס ומוציא טומאה, כיד, (קל וחומר מיד שאינה מגנת, וזה מגן), ולא זו בלבד אלא שהשומר מצטרף עם המאכל להשלימו לשיעור טומאה. הלכך עור או קליפת חטה, השומרים על המאכל, מצטרפים לכביצה (על כל זרע זרוע אשר זרוע – שלשה ריבויים, לשומר שבורעים, שבאילנות ושבבשר וכדו').

ואולם בטומאת נבלות, אין השומר מצטרף לכזית, אלא מכניס ומוציא טומאה, כדין יד. (בנבלתה – ולא בעור. מאידך יטמא – לרבות שהוא מכניס ומוציא. ובאמת אין צורך בקרא, שקל-וחומר מיד, אלא מלתא דאיתא בק"ו טרחה וכתב לה קרא. ולרב חביבא בא לדרשה אחרת).

גם בטומאת-מת יש תורת 'יד' ו'שומר', ודינו כגוף המת, לטמא באהל וכדו'. (ויש ללמוד זאת במה הצד מטומאת נבלה ותנור. תוס'. וכן מבואר להלן קחה: שיש תורת 'יד' בטומאת נגיעים).

('שומר' המקיף מכל צד וסותם כליל את גוף הדבר – בטומאת נבלות ובשרצים, טהור. ובטומאת זרעים – טמא. עפ"י להלן קבו: ובתוס'. וע"ש פירוש אחר בתפארת ישראל).

ב. אַכְלִין – ריבה בהם הכתוב טומאות יתרות, לענין 'שומר' ולענין מפרכסת, כדלעיל. משא"כ בנבלה ובכלים.

תנור (כלי חרס) – מטמא מאוירו (תוכו), משא"כ בשאר טומאות.

נבלה – מטמאת אדם, מטמאת במשא, וטומאה יוצאת מגופה, משא"כ אכלין ותנור.

תנור ונבלה – מטמאים שלא ע"י נגיעה (מגופו / מאוירו), משא"כ טומאת זרעים האמורה בתורה, ע"י מגע היא באה. (וזה פירכא כל דהו. רש"י).

ואולם, זה שאינם צריכים הכשר, והזרעים צריכים – אין זו פירכא, כי הכשר הזרעים כמוהו כגמר מלאכתו של התנור).

אכלין ונבלה – שכן אכל.

אכלין ותנור – אין בהם חומרא משותפת שאין בנבלה. (ואולם נצרך להכתב דין 'יד' בנבלה, שאל"כ לא הייתי יודע שהיד מטמאה אדם ומטמאה במשא, כנבלה עצמה).

ג. רב אמר: אין יד להכשר. (מקרא נדרש לפניו, הלכך דין 'יד' מתיחס לטומאה הכתובה בסמוך, ולא לפני פניו, לדין ההכשר שנאמר קודם לכן. ואבע"א סברא: הכשר לאו תחילת טומאה הוא).

ר' יוחנן אמר: יש יד להכשר. (מקרא נדרש גם אלפני פניו. ואב"א סברא: הכשר – תחילת טומאה הוא). תניא כוותיה דר' יוחנן. (ולדעת רבא קחה). נחלקו בדבר ר"מ ור"ש, אם יש יד להכשר אם לאו. ולרב אחא ברדר"א (שם וברש"י), לכו"ע אין יד להכשר).

(לא נחלקו אלא לענין 'יד', אבל הכל מודים שיש 'שומר' להכשר (ראשונים). ואם באו מים רק על חלק מה'שומר' – יש סוברים שאינו מכשיר כלל ויש סוברים שמכשיר רק את החלק שכנגדם (ע' ברכת שמעון

וברכת אברהם פסחים כ בבאור דברי התוס' שם).